humanistische geestelijke verzorging: bekneld tussen staat en kerk?

Humanistisch Opleidings Instituut
BIBLIOTHEEK
Postbus 797 - 3500 AT Utrecht

de krijgsmacht als voorbeeld

j. f. sinke (red.)

UVH
UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK
BIBLIOTHEEK
Van Asch van Wijckskade 28
3512 VS Utrecht
Tel: (030) 239 01 99

bijlage bij het septembernummer 1985 van
'rekenschap'

Inhoudsopgave

Inleiding/I

De humanistische geestelijke verzorging bij de krijgsmacht: Een korte historische terugblik, door dr. J. F. Sinke/III

Openingstoespraak Staatssecretaris van Defensie, drs. W. K. Hoekzema: Enkele beschouwingen over de aanrakingspunten van de overheid met de activiteiten op geestelijk gebied in de samenleving/VII

Toespraak dr. R. Tielman, algemeen voorzitter Humanistisch Verbond: Over de relatie van humanisme en humanistische geestelijke verzorging bij de strijdkrachten met de overheid en de kerken/X

Toespraak dr. J. F. Sinke, hoofdraadsman: Humanistische geestelijke verzorging bij de strijdkrachten en de spanning tussen loyaliteit en solidariteit/XV

Frank Speelstra

Het Coornherthuis te Zeist

Inleiding

Op 1 september 1984 was het twintig jaar geleden dat de dienst 'Humanistische Geestelijke Verzorging bij de strijdkrachten' voor een proefperiode van drie jaar tot de krijgsmacht werd toegelaten. Per 1 september 1967 werd deze toelating definitief.
Om dat opmerkelijke feit te vieren, werd op 12 november 1984 een studiedag belegd te Zeist welke werd voorbereid in samenwerking met de Stichting Socrates van het Humanistisch Verbond.
Als thema voor deze studiedag werd gekozen: ''een kritische terugblik; een verwachting naar de toekomst.''
Naast een drietal inleidingen tijdens het ochtendgedeelte, werd 's middags van gedachten gewisseld over de zin, functie en taakstelling van de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging. Tegen de achtergrond van de inleidingen 's morgens, werd vooral getracht om de veertig gasten 's middags aan het woord te laten. Daarbij waren enige discussie-vragen het uitgangspunt om vooral van de gasten te vernemen hoe men over deze vorm van geestelijke verzorging oordeelde. Daartoe vonden eerst discussies plaats in een drietal kleine werkgroepen. Deze werkgroepen waren in zoverre besloten dat de discussiebijdragen niet op naam naar buiten zouden komen.
Daarna werd plenair verslag gedaan, waarna een reactie op diverse vragen volgde van een panel (R. Tielman en J. F. Sinke), geleid door de vice-voorzitter van het Humanistisch Verbond, C. J. de Ronde.
Behalve enkele aanknopingspunten bij de gehouden inleidingen, bleek voor de middagdiscussies ook van belang de inhoud van de vooraf aan de deelnemers-gasten toegestuurde jubileumbundel: '20 Jaar dienst Humanistische Geestelijke Verzorging', Zeist, oktober 1984.
In de referaten legt de Staatssecretaris de nadruk op de huidige visie van de overheid op geestelijk leven en geestelijke verzorging; Tielman verkent vervolgens de plaats van humanisme en humanistische geestelijke verzorging in het spanningsveld van kerk en staat; Sinke bespreekt de noodzakelijke ruimte die de humanistische geestelijke verzorging binnen een overheidsinstitutie (i.c. de krijgsmacht) nodig acht om onafhankelijk van de staat haar geestelijk werk te kunnen verrichten.
Gezien het belang van de drie inleidingen, welke een bredere betekenis hebben dan alleen voor de krijgsmacht, worden deze, aangevuld met een korte histo-

rische terugblik op het ontstaan en functioneren van de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging bij de Strijdkrachten, tevens ter beschikking gesteld aan de lezers van Rekenschap.
Deze publicatie kon worden gerealiseerd omdat de Stichting Weezenkas een belangrijk deel van de kosten subsidieerde.

J. F. Sinke,
hoofdraadsman/redacteur

Frank Spoelstra

Vormingskursus op het Coornherthuis

De Humanistische Geestelijke Verzorging bij de krijgsmacht: een korte historische terugblik

J. F. Sinke

De dienst Humanistische Geestelijke Verzorging is niet denkbaar zonder haar, zoals dat wordt genoemd, ''zendende instantie'': het Humanistisch Verbond.
Het Humanistisch Verbond ontstond nadat én na de Eerste Wereldoorlog én vooral ook tijdens de Tweede Wereldoorlog, de bezinning in Nederland op gang kwam over de kwaliteit van de geestelijke grondslagen. De onkerkelijkheid was juist in die periode sterk toegenomen, hetgeen de vraag nog sterker maakte wat er met en na zoveel geestelijke verwording (fascisme, nihilisme, morele ontworteling) met de samenleving en het menselijk leven moest gebeuren. Ook de humanisten moesten vaststellen dat zij, met anderen (de kerken met name) nog te weinig oog hadden gehad voor deze ontwikkelingen. Vooral vanuit de bezorgdheid omtrent genoemde verschijnselen werd op 7 februari 1946 te Amsterdam het Humanistisch Verbond opgericht.
De humanistische levensovertuiging houdt een mensbeeld in, waarbij uitsluitend een beroep wordt gedaan op menselijke vermogens. Dit mensbeeld is nader omschreven in de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond.

Vanuit verwante uitgangspunten, maar onbekend met elkaars plannen, waren daarvóór al uit dezelfde geestelijke stroming ontstaan:
— de Vereniging voor Maatschappelijk Werk op Humanistische Grondslag Humanitas (31 mei 1945);
— het Religieus Humanistisch Verbond (7 juni 1945).
Humanitas ging eind zeventiger jaren met het Humanistisch Verbond enige mate van samenwerking aan; het Religieus Humanistisch Verbond ging al snel na haar oprichting op in het Humanistisch Verbond.
Het Humanistisch Verbond wilde na haar oprichting niet slechts een centrum voor bezinning zijn, maar van meet af aan ook voor mensen hulp en vorming bieden. Daarvoor was dan ook al tijdig een financiële bijdrage nodig van de overheid. Stap voor stap vroeg het Verbond in de jaren vanaf 1946 toegang voor de humanistische geestelijke verzorging tot ziekenhuizen, gevangenissen, werklozenkampen, militaire onderdelen e.a.

Humanistisch Thuisfront

Bij de krijgsmacht bleef de poort voor raadslieden echter nog gesloten. Het was de Stichting het Humanistisch Thuisfront die de startmotor werd voor het ontstaan van

humanistische geestelijke verzorging bij de krijgsmacht. Het Humanistisch Thuisfront nam het op voor de grote aantallen onkerkelijke militairen, zowel tijdens hun verblijf in Indonesië bij de politionele acties (via brieven, pakketten, lectuur e.a.) als na terugkomst in Nederland. Vanaf 1952 ontstonden er daarnaast ook de eerste vormingsbijeenkomsten met militairen in ''De Ark'' in Nunspeet, een conferentie-oord van het Humanistisch Verbond.
Daartoe was, nog steeds met veel moeite, van de Minister van Defensie enige subsidie verkregen.
Steeds meer militairen vonden, ondanks strikte toestemmingsvoorschriften daartoe van militaire kant, hun weg naar dit vormingswerk. En dit werk kwam nog meer tot zijn recht toen op 23 mei 1960 het Coornherthuis, vormingscentrum voor militairen, in Driebergen (vanaf 1981 gevestigd in Zeist) kon worden geopend.
Ondanks het feit dat er ook een viertal humanistische militaire tehuizen kwam (het laatste in 1967), was er van humanistische geestelijke verzorging binnen de militaire locaties (kazernes, luchtmachtbases, de vloot e.a.) echter nog geen sprake.
Eerst met het optreden van de VVD-minister ir. S. H. Visser, kwam er een wending in de zaak. Deze wending kwam echter ook tot stand omdat er inmiddels door het Humanistisch Thuisfront begin zestiger jaren een enquête onder militairen was ingesteld met de vraag of men voor zichzelf prijs zou stellen op humanistische geestelijke verzorging. De enquête leverde 6121 positieve reacties op en daarmee was ook de politieke basis voor de toelating van de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging gelegd.
In 1962 vroegen liberalen en socialisten gezamenlijk aan de Minister om te bezien of de invoering van humanistische geestelijke verzorging nu niet een feit kon worden.
Minister Visser antwoordde, dat aan zijn eerdere voorwaarde was voldaan namelijk dat hem ''. . . in deze een ernstige behoefte zou moeten blijken te bestaan; een ernstige behoefte in tweeërlei opzicht: ernstig in de geestelijke zin en ook ernstig wat de omvang betreft . . .''
Na het instellen van een commissie van vertrouwenslieden, welke adviseerde de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging voor een proefperiode van drie jaar tot de krijgsmacht toe te laten, werd, nadat de Tweede Kamer haar goedkeuring daartoe had gegeven, bij Koninklijk Besluit van 27 januari 1964, deze dienst ingesteld. Per 1 september 1964 startte zij met haar arbeid. Nadat in de driejarige proefperiode was gebleken, dat de behoefte aan humanistische geestelijke verzorging sterk was gegroeid, werd de dienst per Koninklijk Besluit van 18 augustus 1967 definitief tot de krijgsmacht toegelaten.

De dienst Humanistische Geestelijke Verzorging startte in 1964 met vijf raadslieden, de hoofdraadsman inbegrepen. Het aantal raadslieden groeide tot tweeëntwintig, een aantal dat niet in overeenstemming is met de vraag naar humanistische geestelijke verzorging. Derhalve ligt er vanaf april 1979 een verzoek bij de Minister om het huidige aantal (8,1% van het totale aantal geestelijke verzorgers bij defensie) gefaseerd te mogen verdubbelen. Dit verzoek is nog steeds niet afgehandeld, zodat de dienst met een chro-

nische spanning leeft van hoe het recht op humanistische geestelijke verzorging zo eerlijk mogelijk te spreiden en te ''verdelen'' over de vele militairen: zowel dienstplichtigen als beroeps.
Het is de verwachting dat in de loop van 1985 de zgn. verdeelsleutelkwestie tot een hanteerbare oplossing zal komen.

De dienst bestaat sedert de afgelopen twintig jaar uit twee elkaar ondersteunende en aanvullende werksectoren: de rayons in Nederland en West-Duitsland en het Coornherthuis in Zeist.
In de tegenwoordig vijftien rayons in Nederland en vier in West-Duitsland vindt het uitvoerende werk plaats. Op het Coornherthuis te Zeist, waar ook het bureau hoofdraadsman is ondergebracht, komen jaarlijks zo'n tweeduizend militairen om deel te nemen aan vormingsbijeenkomsten van twee en een halve dag.
Een staf Coornherthuis draagt de gedelegeerde verantwoordelijkheid voor dit vormingswerk in internaatsverband.

Rienk-Jan Huizenga

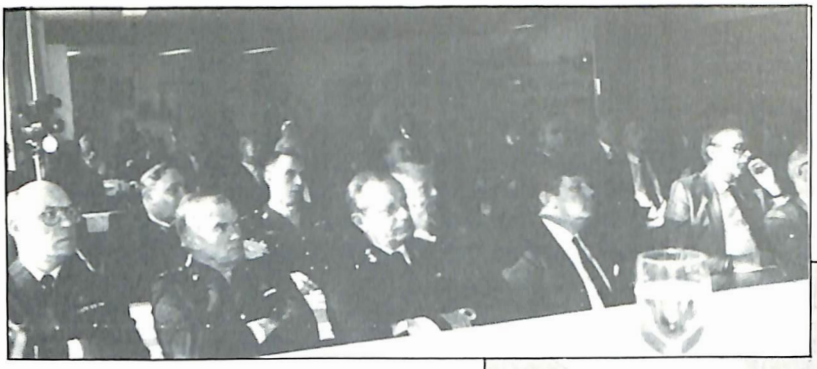

Frank Spoelstra

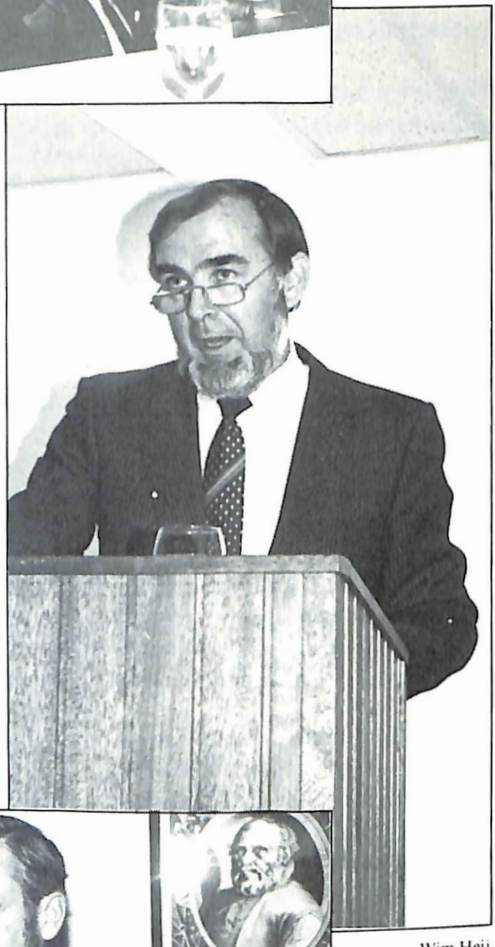

Wim Heij

Wim Heij

Bij de foto's
genomen tijdens de studiedag van 12 november 1984 in het Coornherthuis te Zeist.

Boven: Een beeld van de aanwezigen, waaronder op de eerste rij van links naar rechts: generaal-majoor H. I. Tros (Directeur Personeel Koninklijke Luchtmacht), generaal-majoor J. P. Verheijen (Directeur Personeel Koninklijke Landmacht), schout-bij-nacht jhr. H. van Foreest (Directeur Personeel Koninklijke Marine), en drs. W. K. Hoekzema (Staatssecretaris Personeel Ministerie van Defensie).
Rechts: Dr. J. F. Sinke, hoofdraadsman humanistische geestelijke verzorging bij de strijdkrachten, tijdens zijn toespraak.
Beneden: De (inmiddels ex-) voorzitter van het Humanistisch Vredesberaad, Dr. S. L. Mansholt, tijdens de lunch in gesprek met luitenant-kolonel drs. F. A. G. Bleijs, hoofd Sectie Individuele Hulpverlening Koninklijke Landmacht.

Enkele beschouwingen over de aanrakingspunten van de overheid met de activiteiten op geestelijk gebied in de samenleving

Openingstoespraak Staatssecretaris van Defensie, drs. W. K. Hoekzema

Wim Heij

Het is mij een genoegen bij het begin van deze bijeenkomst ter viering van het twintigjarig bestaan van de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging, het woord tot U te mogen richten.
Ik meen er goed aan te doen deze gelegenheid te benutten door het naar voren brengen van enkele beschouwingen over de aanrakingspunten van de overheid met de activiteiten die op geestelijk gebied in de samenleving worden ontplooid. Daarbij stel ik dan dadelijk voorop dat de overheid op dit gebied grote terughoudendheid in acht behoort te nemen. Zodra de staat een verantwoordelijkheid of een zorg voor de geestelijke gezindheid van staatsburgers zou nastreven, zou zij zich op gevaarlijk terrein begeven. Want: één van de belangrijkste grondslagen van ons moderne democratisch staatsbestel is het grondrecht van iedere burger op vrije geestelijke ontplooiïng, persoonlijk, zowel als samen met anderen. Hand in hand met deze geestelijke vrijheid gaan de vrijheid van meningsuiting in woord en geschrift en de vrijheid van vereniging en vergadering.
Dat geestelijke activiteiten zich ongehinderd, zonder beïnvloeding of inmenging van overheidswege, moeten kunnen voltrekken, houdt overigens niet in dat de staat onverschillig kan en mag staan tegenover wat zich in de samenleving — waarvan zij de hoedster is — op het terrein van de geest afspeelt.
Ik noem vier factoren die in het gebied tussen overheid en de geestelijke aspecten in de samenleving een rol spelen.
Ten eerste gaat geestelijke vrijheid van mensen en groepen mensen gepaard met strijd. Dat is op zich niet negatief; het hangt samen met de creativiteit van het menselijk denken. De geschiedenis van de mensheid is door die strijd, die zowel ten goede als ten kwade heeft gewerkt, niet minder bepaald geworden dan door de strijd om harde materiële belangen. In ons land heeft de overheid sinds lang terecht begrepen dat zij hier geen

partij mag kiezen, maar wèl heeft te zorgen dat in geval van conflicten, mensen of groepen elkaar geen hinder of geweld aandoen. Concreet gezegd: de openbare orde mag niet worden verstoord: de wet moet worden geëerbiedigd.
In de tweede plaats is er de eis dat de overheid — juist vanwege de grote waarde van de geestelijke vrijheid met ieders recht zijn gezindheid tot uitdrukking te brengen — er op toe ziet dat dit fundamentele belang ook inderdaad tot zijn recht kan komen. Toegestane vrijheden, verleende rechten, zonder een gunstig klimaat voor de daaruit voortvloeiende activiteiten, hebben geen waarde. In dit verband spreken wij — met een eigentijdse uitdrukking — van een ''voorwaarden''-scheppend beleid. Dit jargon is nieuw, het begrip niet, zij het dat in de historie het ''voorwaarden''-scheppend beleid eenzijdig ten goede kwam aan bepaalde kerkgenootschappen.
Als derde factor in de Nederlandse verhoudingen heeft de Nederlandse overheid zich er nog steeds rekenschap van te geven dat de christelijk-godsdienstige geestesstroming vanaf de vroegste tijd een stempel op onze samenleving drukte. Vandaar dat er nog altijd — ondanks de huidige scheiding tussen kerk en staat — overblijfselen zijn van een eeuwenlange relatie tussen staat en bepaalde christelijke kerken. Daar staat tegenover dat de laatste tijd nieuwe geestelijke en religieuze bewegingen — als ook oude godsdiensten van elders — terecht op ruimte voor hun vrije ontplooiing in de samenleving aanspraak maken.
Tenslotte heeft de overheid — zonder overigens het beginsel van de scheiding tussen kerk en staat te verwaarlozen — de plicht waarborgen te scheppen opdat staatsburgers, die door maatregelen van overheidswege in een bijzondere situatie zijn gekomen — zoals dienstplichtigen en gevangenen — niet van geestelijke zorg — van welke inhoud dan ook — verstoken blijven.
Juist omwille van die bijzondere situatie behoort de overheid zich bij het verlenen van faciliteiten niet afhoudend te betonen.
Het beginsel van gelijke behandeling van deelnemers en van een gelijke benadering van potentiële deelnemers, aan welke geestelijke verzorging dan ook, dateert niet van vandaag of gisteren, ook niet van pas twintig jaar geleden, toen — op 1 september 1964 — de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging tot de krijgsmacht werd toegelaten (overigens vooralsnog voor een proeftijd van drie jaar). Het beginsel van gelijkwaardigheid is historisch gebonden aan de scheiding tussen kerk en staat, die zich sinds de Bataafse Republiek geleidelijk heeft voltrokken.
Dat de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging op een laat tijdstip werd gevormd — eerst in 1964 — is alleen verklaarbaar uit het late ontstaan van het Humanistisch Verbond en tegen de achtergrond van de ontwikkeling van het denken tot die tijd en de omstandigheden in die tijd. Maar zeker is, dat de humanistische geestelijke verzorging sedertdien is aanvaard, al voeg ik hier onmiddellijk aan toe begrip te hebben voor wat hoofdraadsman Sinke mij — met het oog op deze jubileum-bijeenkomst schreef — namelijk dat het nog altijd nodig is aandacht te besteden aan de zin, functie, taakstelling en toekomst van deze vorm van geestelijke verzorging en — met name ook — in te gaan

op de mogelijkheid ''de kwetsbare positie van de dienst HGV te (helpen) verbeteren''.
Ik heb intussen begrepen dat dit laatste aspect tijdens deze bijeenkomst niet uitdrukkelijk aan de orde zal worden gesteld, nu de geestelijke verzorging als geheel in studie is in de interdepartementale werkgroep ten behoeve van een door het kabinet te nemen beslissing over de toekomstige structuur van de geestelijke verzorging en bovendien het Humanistisch Verbond kort geleden de positie van die dienst bij de Raad van State heeft aanhangig gemaakt. Daarbij is een dezer dagen de reactie van de Raad van State binnengekomen, zo heb ik begrepen. Wel ben ik van mening dat nog in '84 overleg met het Humanistisch Verbond noodzakelijk is om op korte termijn ook de verdeelsleutelkwestie af te kunnen handelen.
Dit betekent dat ook ik mij op dit moment niet geroepen voel — zeker niet in een openingswoord bij een jubileum — mij uit te spreken over de positie en de toekomst van de geestelijke verzorging.
Veroorloof mij — met een terugblik op de afgelopen twintig jaar — te volstaan met op te merken dat de humanistische geestelijke verzorging een zinvolle en gewaardeerde functie vervult en een positie inneemt die de viering van dit jubileum stellig rechtvaardigt.
Ik wens U een goede en vruchtbare dag toe en ik dank U voor Uw uitnodiging, hier in Zeist, als gast aanwezig te zijn.

---

rekenschap

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR WETENSCHAP EN KULTUUR

Rekenschap biedt informatie en diskussie over aktuele vraagstukken rond wetenschap en kultuur. Zorgvuldig wordt gezocht naar ethisch en wijsgerig verantwoorde beschouwingen. Humanisme is het levensbeschouwelijk perspektief dat de oriëntatie van die meningsvorming kleurt.
Als U *Rekenschap* nog niet kent, vraag eens een proefnummer aan!
Ook sturen wij op Uw verzoek graag een proefnummer aan personen uit Uw kring van kollega's en kennissen. U kunt ons schrijven via: Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht.

Over de relatie van humanisme en humanistische geestelijke verzorging bij de strijdkrachten met de overheid en de kerken

Toespraak dr. R. Tielman, algemeen voorzitter Humanistisch Verbond

Om te beginnen wil ik, namens het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond, de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging (HGV) in de krijgsmacht van harte gelukwensen met dit jubileum. We weten allen in wat voor moeilijke omstandigheden deze dienst is moeten beginnen. Met name over de subsidiëring van de humanistische geestelijke verzorging in de strijdkrachten heeft zich ook op politiek niveau indertijd een belangrijk conflict voorgedaan. Dat conflict is de geschiedenis ingegaan als het conflict rond ''stenen voor brood'', hetgeen inhield dat de humanistische geestelijke verzorging niet serieus werd genomen als een gelijkwaardig alternatief voor de godsdienstige geestelijke verzorging. Dat is een hele zaak geweest indertijd. Uiteindelijk is dat, gelukkig mag ik wel zeggen, uitgemond in een gelijke behandeling van humanistische geestelijke verzorging, ten principale althans, in vergelijking met de godsdienstige geestelijke verzorging. Zelfs heeft dit bij de laatste grondwetswijziging (februari 1983) ook verder doorgewerkt en is gelukkig nu een hechte verankering van de gelijke behandeling van de godsdienst en levensovertuiging in ons land tot stand gebracht.

Daarmee zijn de problemen niet de wereld uit, en de Staatssecretaris heeft zoëven daar ook al terecht op gewezen. Het is immers al meer dan vijf jaar geleden dat wij een verzoek hebben ingediend voor de verdubbeling van het aantal humanistische raadslieden in de krijgsmacht. Dat is een lange lijdensweg geworden, waarvoor ik niemand in het bijzonder verantwoordelijk zou willen stellen; daar zijn we allemaal bij betrokken geweest. Ik heb de hoop dat wij nu op korte termijn tot een stroomversnelling in deze ontwikkeling kunnen komen.

De Staatssecretaris heeft er al op geattendeerd dat dit weekend bekend is geworden dat de Raad van State zich heeft uitgesproken over ons verzoek, daar gedaan, om voorlopige voorzieningen te treffen.

De Raad van State heeft daarbij de bewuste brief van de Minister van Defensie niet geïnterpreteerd als een afwijzende beschikking, die voor beroep vatbaar zou zijn. Dat betekent dus dat het kabinet weer aan zet is, want in de brief van de Minister wordt vermeld dat het het voornemen van het kabinet is om nog dit jaar (1984) tot een uitspraak over deze aangelegenheid te komen. De Staatssecretaris heeft dat ook nu herhaald. Ik ben erg blij met het betoog van de Staatssecretaris, omdat dat eigenlijk op dezelfde lijn ligt als de standpunt-bepaling van het Humanistisch Verbond, het CIO en de Raad van Kerken. Het is heel verheugend om te zien (zeker ook als we de ''stenen-voor-brood-ge-

schiedenis'' in de herinnering oproepen) dat het CIO, het interkerkelijk overlegorgaan voor overheidszaken, en de Raad van Kerken gezamenlijk met het Humanistisch Verbond overeenstemming hebben over een aantal hoofdlijnen. U vindt dat in de brief van het CIO, zoals die onlangs naar het kabinet is gegaan, helder terug. De Staatssecretaris heeft daar ook naar verwezen.

Voorwaardenscheppend beleid

De scheiding van kerk en staat, zoals die terecht in onze verhoudingen is gegroeid, moet niet worden opgevat als een vrijbrief voor de overheid om volstrekt onverschillig te staan ten aanzien van geestelijk leven in ons land. De staat is in een groot aantal opzichten, zoals ook de Staatssecretaris tot uiting bracht, de behoedster van de samenleving, en het is duidelijk dat het geen juiste standpuntbepaling zou zijn, als voor allerlei andere sectoren in de samenleving de overheid wel haar medeverantwoordelijkheid zou onderkennen, maar ten aanzien van het geestelijk leven volledig geen verantwoordelijkheid zou aanvaarden. De Staatssecretaris heeft terecht gezegd dat de overheid niet de inhoudelijk verantwoordelijke instantie is voor het geestelijk leven. Duidelijk is dat dat in eerste instantie de geestelijke stromingen zèlf zijn. Deze dienen er voor zorg te dragen dat zij zich constitueren, dat zij in staat zijn om zichzelf te organiseren en te financieren. Dat neemt niet weg dat in bepaalde omstandigheden de overheid er voor verantwoordelijk is dat mensen in zodanige situaties worden geplaatst dat geestelijke zorg onontbeerlijk is. Terecht is daar ook op gewezen. Door maatregelen van de overheid, door allerlei omstandigheden die buiten de wil en de mogelijkheden van de betrokkenen liggen, kunnen mensen zich in omstandigheden geplaatst weten waardoor zij een beroep op steun mogen doen, een beroep mogen doen op de steun van de overheid.
Welnu, ik zou iets verder willen gaan; ik zou er ook op willen wijzen dat de overheid terecht kwaliteitseisen stelt met betrekking tot het functioneren van de geestelijke verzorging in bepaalde omstandigheden. Dat geldt niet alleen voor Defensie, dat geldt ook voor Justitie, voor ziekenhuizen, voor bejaardenhuizen. Het gaat daarbij om voorzieningen die door de overheid als geheel worden gefinancierd en die zich bovendien niet alleen kunnen beperken tot de steun in materiële zaken, maar ook uitdrukkelijk aan de geestelijke zaken van betrokkenen aandacht dienen te besteden. En dat vraagt bepaalde kwaliteitseisen, dat vraagt een bepaalde inzet van de betrokkenen om op stafniveau mee te kunnen functioneren in het kader van die faciliteiten. Vandaar ook dat wij het mét de kerken van wezenlijke betekenis achten dat de overheid specifieke materiële medeverantwoordelijkheid aanvaardt voor hetgeen in die contexten geschiedt, en ik moet zeggen dat het betoog van de Staatssecretaris hedenochtend in dezelfde lijn ligt.
Het voorwaardenscheppende beleid zoals de ovcerheid dat thans formuleert, is inderdaad een beleid zoals dat ook door het CIO en door ons wordt onderschreven. Terecht is er op gewezen, dat de scheiding van kerk en staat voornamelijk het losgroeien is geweest van het christelijk verleden van onze natie, en dat geleidelijk aan nu ook andere geestelijke stromingen zich hebben aangediend. En aanvankelijk is er, en dat zie je in

andere landen nog veel meer dan in Nederland, sprake geweest vaak van een antithetische verhouding tussen bijv. het christendom in z'n traditionele vormen en bijv. de humanistische beweging. Het verheugt mij zeer, om te constateren dat in de Nederlandse verhoudingen er veel minder sprake is van dergelijke tegenstellingen. Er zijn ongetwijfeld groeperingen zowel aan christelijke zijde als aan humanistische zijde, die nog wel antithetisch denken, die nog vooral de nadruk leggen op de verschillen die er zijn (die verschillen zijn er ongetwijfeld ook) maar tegelijkertijd is het ook goed om stil te staan bij de overeenkomsten die er zijn.
Bijvoorbeeld in het kader van de paritaire commissie van de Raad van Kerken en het Humanistisch Verbond, wordt heel nadrukkelijk van gedachten gewisseld over zowel de verschillen als de overeenkomsten tussen christendom en humanisme in Nederland.

Aktieve verantwoordelijkheid

Zo staan wij gezamenlijk voor de verantwoordelijkheid om in de hedendaagse samenleving er voor te zorgen dat wij een weerbare democratie zijn en dat wij niet snel vatbaar worden voor dictatoriale stromingen, discriminatie en dergelijke. Het is van grote betekenis om te leven in een pluriforme samenleving, pluriform niet alleen op levensbeschouwelijk gebied, maar ook bijv. op etnisch-cultureel gebied. Het is wezenlijk dat de onderlinge verdraagzaamheid als een groot goed en een grote verworvenheid van de Nederlandse democratie wordt verdedigd. Daarvoor is het niet alleen voldoende om op juridisch en politiek terrein het een en ander te realiseren; daarvoor is het ook noodzakelijk dat op levensbeschouwelijk terrein, de ethische funderingen van die pluriforme democratie worden veilig gesteld.
In dat kader is het toe te juichen dat wij steeds meer toegroeien naar een zodanige interpretatie van de scheiding van kerk en staat, dat het niet leidt tot een neutralisme in de negatieve zin, een volledige staatsonthouding en verder niets, maar dat het steeds meer gaat in de richting van respecteren van de pluriformiteit zoals die in de Nederlandse samenleving is gegroeid. Dat lijkt mij een wezenlijke voorwaarde voor het veilig stellen van het toekomstig functioneren van de democratie.
En dat geldt dan in het bijzonder voor de krijgsmacht, omdat daar nu eenmaal sprake is van een ethisch-paradoxale situatie aangezien men daar bepaalde vormen van geweld mogelijk moet maken, teneinde groter kwaad te voorkomen. Dat is overigens iets waarover zowel in christelijke als in humanistische kringen verschillend wordt gedacht. Er zijn sommige humanisten, net zo goed als er ook christenen zijn, die van mening zijn dat een dergelijk staatsapparaat (de krijgsmacht) eigenlijk niet gewenst zou zijn. Dat neemt niet weg, dat er velen zijn, ook in onze kringen, die het ten principale van wezenlijke betekenis achten voor het functioneren van onze democratie, dat een institutie als de krijgsmacht aanwezig is. Welnu, in dergelijke omstandigheden is het van groot belang, dat humanistische geestelijke verzorging beschikbaar is ten einde mensen te begeleiden, zodanig, dat zij hun eigen keuzes kunnen maken.
Als we nu kijken naar de feitelijke ontwikkelingen van de afgelopen jaren, dan kunnen

wij constateren dat er sprake is geweest van veel (als ik een in dit verband gewaagde term mag gebruiken) ''loopgraafgevechten'' tussen kerken en Humanistisch Verbond.
In de afgelopen vijf jaar is in allerlei commissies en in allerlei kaders zeer veel gepraat over de positie van de geestelijke verzorging en met name over de verdeelsleutel-problematiek. Het lijkt mij dat de laatste tijd, en ik denk dat mede de invloed van deze Staatssecretaris daarop van toepassing is, dat de laatste tijd er een groei naar een beter begrip over en weer is ontstaan.
Ik heb uit zijn woorden begrepen dat hij zich in grote lijnen op dezelfde gedachtengang fundeert als het CIO en het Humanistisch Verbond. Ik hoop dan ook dat de uitspraak van de Raad van State er toe leidt dat op korte termijn het kabinet tot een uitspraak zal komen over de geestelijke verzorging, alsmede over de verdeelsleutelkwestie.
Ik verwacht ook, eerlijk gezegd, dat het heel goed mogelijk is om tot onderlinge overeenstemming te komen, aangezien wij in andere werksoorten al duidelijk voorbeelden daarvan zien. Ik verwijs bijvoorbeeld naar Justitie, waar men in goede harmonie tussen de verschillende diensten voor geestelijke verzorging, zowel van humanistische, katholieke als protestantse huize, als van de kant van dat departement, erin geslaagd is om tot een goede oplossing van de verdeelsleutel-problematiek te geraken. Een dergelijk soort ontwikkeling zie je ook in de sfeer van de zieken- en bejaardenhuizen. Het is een verheugend verschijnsel dat de geestelijke verzorging in ziekenhuizen en in bejaardenhuizen gezamenlijk in één beroepsvereniging per werksoort verenigd zijn. Ook daar zien wij dat steeds minder de verhoudingen van concurrentie overheersen en dat steeds meer een sfeer overheerst waarin men uitgaat van het principe dat iedere Nederlander zèlf een vrije keuze zou moeten kunnen maken met betrekking tot de geestelijke stroming waartoe hij of zij zich zou willen rekenen, en de geestelijke ondersteuning die hij of zij in dat kader zou wensen.

Steun voor pluriformiteit

Ik hoop dan ook dat hetzelfde klimaat, dat bij Justitie en WVC heerst, ook bij Defensie zich mag gaan ontwikkelen. Er zijn allerlei tekenen die in die richting wijzen. Mijn verwachting is gebaseerd op de gemeenschappelijke zorg die wij dezer dagen terecht hebben over de toekomstige ontwikkeling van de samenleving tegen het licht van allerlei vormen van discriminatie, en van allerlei stromingen die trachten op fundamentalistische wijze hun dogmatisch gelijk te krijgen.
Juist die geestelijke stromingen, die het zelfbeschikkingsrecht voor individuen ten aanzien van geestelijk leven respecteren, moeten samenwerken met de overheid, die dat principe ook grondwettelijk fundeert. Ik hoop dat die samenwerking er toe zou kunnen leiden dat wij binnen afzienbare tijd tot onderlinge overeenstemming zouden kunnen raken. Wat dat betreft markeert het twintigjarig bestaan van deze dienst niet alleen het feit dat er in die twintig jaar bijzonder veel is verricht, dat wij weg zijn uit de tijd van het ''stenen-voor-brood-denken''; het markeert ook tegelijkertijd dat de spanningen die er in het verleden zijn geweest, van dien aard zijn, dat geleidelijk aan een groei is naar

grotere overeenstemming. Die overeenstemming overigens, hoeft niet te betekenen dat de indruk zou worden gewekt, dat alles koekoek-éénzang is, integendeel, er blijven fundamentele verschillen tussen de verschillende geestelijke stromingen. Dat neemt niet weg dat, onder erkenning van die verschillen, er onderlinge overeenstemming mogelijk is.
Ik doel in dit verband bijvoorbeeld op onze goede relatie met de Joodse geestelijke verzorging en de ondersteuning die wij geven aan andere geestelijke stromingen (Islamitisch, Boedhistisch en Hindoestaans) om te bekijken in hoeverre het mogelijk is dat ook zij binnen de strijdkrachten een gerechtvaardigde positie kunnen gaan innemen. En niet alleen binnen de strijdkrachten, maar ook elders in de Nederlandse samenleving. Het lijkt mij van belang dat niet alleen de geestelijke stromingen, maar ook de Nederlandse overheid die pluriformiteit in positieve zin waardeert, en het lijkt me met name voor de humanistische geestelijke verzorging een belangrijke taak in de komende jaren één en ander verder te effectueren.
Ik moet daarbij zeggen, en daarmee wil ik mijn betoog afronden, dat ik bijzonder grote waardering heb voor hetgeen door de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging is verricht. Van nabij heb ik lange tijd, ook als eerstverantwoordelijk hoofdbestuurslid, kunnen volgen hoe de dienst heeft gefunctioneerd en hoe zij in bijzonder moeilijke omstandigheden tot ontwikkeling is geraakt. Vooral de laatste vijf jaar, toen duidelijk sprake was en is van een overbelasting gezien de veel grotere behoefte aan geestelijke verzorging die op de dienst afkwam dan door het te geringe aantal raadslieden kon worden gehonoreerd, juist in de laatste vijf jaar heeft men te maken gehad met grote problemen om die druk ook in de personele sfeer op te vangen.
Ik ben erg blij vanwege de wijze waarop de dienst dat heeft gedaan. Ik geloof dat de dienst wat dat betreft een hele belangrijke functie heeft vervuld; ook in zekere zin een voorbeeld-functie heeft vervuld, voor onze andere diensten voor geestelijke verzorging.
Vandaar ook dat ik hoop en verwacht dat deze dienst in de komende jaren verder gestalte zal kunnen geven aan de wijze waarop wij als humanisten menen de geestelijke verzorging in de samenleving te moeten verrichten.
Ik wil de humanistische geestelijke verzorging bij de strijdkrachten dan ook van harte gelukwensen met dit jubileum en alle mogelijke steun aanbieden die wij ook in de komende tijd als hoofdbestuur hopen te zullen geven. Veel sterkte in de komende tijd!

Humanistische geestelijke verzorging bij de strijdkrachten en de spanning tussen loyaliteit en solidariteit

Toespraak dr. J. F. Sinke, hoofdraadsman

Ik was oprecht blij met datgene wat de Staatssecretaris zoëven zei over de verhouding kerk en staat. En wel omdat het uitgangspunt waarover ik vanmorgen iets wil zeggen, daarbinnen past: namelijk, dat de humanistische geestelijke verzorging op het moment van de viering van haar twintigjarig bestaan nog eens in alle nadruk dat vraagstuk van de verhouding tussen kerk en staat, toegespitst op het daarmee samenhangende vraagstuk van de spanning tussen loyaliteit en solidariteit (loyaliteit naar de krijgsmacht als instituut en solidariteit met de mens als militair) aan de orde wil stellen. Ik had op mij genomen om vooral in te gaan op de functie, de taakopvatting van de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging (HGV) en ik wil daarin nu één accent centraal stellen: de spanning tussen loyaliteit en solidariteit.

Dit thema werd mij ingegeven en mogelijk gemaakt, niet alleen omdat in ons jubileumboekje[1] al heel wat dingen zijn geschreven over die functie en taakopvatting en ik derhalve vrijer één onderdeel daarvan kon kiezen. Maar met name omdat er heel recent, om precies te zijn op 31 oktober j.l., op twee plaatsen, in Utrecht en in Den Haag, door de dienst rooms-katholieke Geestelijke Verzorging een aantal dingen ten aanzien van de toekomst van die dienst aan de orde werden gesteld. En ter gelegenheid waarvan door twee sprekers iets inzake de thematiek waarover ik het nader zou willen hebben (die spanning tussen loyaliteit en solidariteit), naar voren is gebracht dat mij en dat onze dienst met zorg vervult. Die zorg is voor een deel, ik moet zelfs zeggen: voor meer dan een deel voor zover het betreft de verhouding kerk en staat weggenomen door de opmerkingen van de Staatssecretaris aan het begin van zijn inleiding. Maar die zorg is in die zin echter gebleven dat ik minstens aanleiding wil blijven vinden om over datgene wat zich daar voor deed, hier toch een aantal opmerkingen te maken over het door mij genomen thema.

Eeuwenoude spanning

In Den Haag, aan het eind van enkele inleidingen over de beeldvorming ten aanzien van de rooms-katholieke geestelijke verzorging, maakte Staatssecretaris J. van Houwelingen in de discussie-sfeer een opmerking. Hij stelde dat de overheid (het ging om het vraagstuk van de financiering door de overheid van geestelijke verzorging), op het moment dat zij de financiering van de geestelijke verzorging voor haar rekening neemt, daarmee ook een forse invloed op de inhoud van die geestelijke verzorging voor haar rekening

dient te nemen, resp. neemt. Een opmerking die wellicht, gehoord wat Staatssecretaris Hoekzema zoëven zei, geen politieke relevantie heeft maar die ik toch hier binnen mijn betoog in herinnering wil brengen omdat je op dit terrein niet waakzaam genoeg kunt zijn. Tweede opmerking, maar nu gemaakt binnen een inleiding door de directeur-generaal personeel van het ministerie van defensie, de heer Buiten, die in Utrecht eveneens binnen een andere manifestatie van de katholieke geestelijke verzorging, stelde dat geestelijke verzorgers minstens loyaal moeten zijn aan de doelstelling van de krijgsmacht, willen zij effectief binnen de krijgsmacht werkzaam kunnen zijn.
Dit zijn de twee concrete aanleidingen waarvan ik het gevoel heb: daar moeten wij nu iets over zeggen. En dat probeer ik dan nu ook te doen in de richting van: hoe staat het Humanistisch Verbond en hoe staat de dienst HGV ten aanzien van die eeuwenoude spanning tussen loyaliteit en solidariteit waarop beide opmerkingen te Den Haag en Utrecht betrekking hebben? Dit met het doel om aan te geven dat, nu wij twintig jaar op kennelijk een goede manier (en ik ben de twee sprekers vóór mij daarom dankbaar voor hun felicitaties!) ook hebben getracht om zo zorgvuldig mogelijk met die spanning om te gaan, het ook van belang is om, nu wij op weg gaan naar 25 jaar en wat mij betreft nog veel langer humanistische geestelijke verzorging, toch heel duidelijk ons opnieuw uit te spreken hoe wij in dat spanningsveld willen staan. En ik wil dat doen aan de hand van een viertal uitgangspunten.
Eerst wil ik een korte schets geven van de functie en taak van de krijgsmacht, maar met name van de positie van de militair daarbinnen, niet als doel op zichzelf maar om daarmee het kader aan te geven waar de geestelijke verzorging op aan dient te haken. Tweede item waar ik kort op in wil gaan is de staatsrechtelijke opvatting over de verhouding loyaliteit-solidariteit. Er is overigens zowel door de Staatssecretaris als door de heer Tielman al het een en ander hierover te berde gebracht.
Een derde opmerking wil ik maken over de recente geschiedenis van de wijze waarop het ministerie van defensie met het spanningsveld van loyaliteit en solidariteit in de afgelopen twintig jaar (tot die periode wil ik me vanuit deze jubileumbijeenkomst beperken) is omgegaan. Ik wil tenslotte enkele samenvattende opmerkingen maken over hoe het Humanistisch Verbond en hoe onze dienst ten opzichte van die spanning willen blijven staan.

Ethisch-paradoxale situatie

In de eerste plaats: wat is de positie van de militair binnen de functie en taakstelling van de krijgsmacht? Ik heb, om daar enkele kernpunten uit zichtbaar te maken, geput uit een recente notitie van de Staatssecretaris Personeel, om precies te zijn van 17 juli 1984.[2] Een notitie die bestemd was voor de Centrale Commissie Georganiseerd Overleg Militairen (CGOM). Die notitie heet dan ook: *''De positie van de militair''*. In die notitie staat een politieke stellingname ten opzichte van enerzijds de opdracht van de krijgsmacht en anderzijds de consequenties daarvan voor de militair. Ik vat de kern daarvan nu samen.

Als centraal uitgangspunt geldt daarin dat de krijgsmacht een regeringsinstrument is dat door afschrikking probeert oorlog te voorkomen. Dat betekent dat die krijgsmacht zich daartoe zichtbaar gereed moet maken en zich zichtbaar gereed moet houden. Haar opdracht is om het product gevechtskracht te leveren en in uiterste omstandigheden zou die gevechtskracht moeten worden omgezet, helaas, in massaal geweld. Een ander aspect in de notitie is dat het militair personeel de opdracht heeft om altijd voor die oorlogstaak paraat, gereed te zijn, omdat iedere dag het signaal kan komen dat dat ook nodig zou kunnen zijn. En dat dat (een volgende aspect van deze notitie) voor de militairen tot consequentie heeft, dat zij in de manier waarop ze als militair functioneren, beperkt zijn, noodgedwongen beperkt moeten zijn in een aantal persoonlijke vrijheden, die betrekking hebben op het sociale, op het materiële, het juridische, het staatsrechtelijke, het fysieke en het psychische functioneren van de militair als mens. U hoort mij ten aanzien van de opdracht van de krijgsmacht geen kritische opmerking maken. Ik constateer slechts dat die opdracht er ligt en dat er in het huidige maatschappelijke krachtenveld, maar ook in het kader van het internationaal verbond kennelijk een noodzaak ligt dat Nederland deze krijgsmacht in stand houdt en dat er ook mensen zijn, zowel dienstplichtig en als beroeps, die een rol daarin vervullen.
Toch wil ik, om de essentie van deze notitie te gaan verbinden met de functie en taakstelling van de geestelijke verzorging, één citaat uit deze notitie voorlezen en wel dit: *''De militair moet reeds in vredesomstandigheden zich bewust zijn van het karakter van gevechtsacties en dat accepteren''*, en, dan komt een zinsnede die direct het wezen, de functie van de geestelijke verzorging accentueert: *''hij, de militair, moet op voorhand bereid zijn, eigen en andermans leven of gezondheid op het spel te zetten''*.
Welnu, in dat laatste citaat vinden wij als dienst HGV (en het is een citaat dat logischerwijs uit de opdracht van de krijgsmacht voortvloeit) aanleiding, maar ook aanknopingspunt tot onze taak en functie omdat juist in die kern van militaire opdracht, het op voorhand bereid moeten zijn om mensen, andermans leven of andermans gezondheid op het spel te zetten, een geestelijk-ethische dimensie aanwezig is, die in de notitie van de Staatssecretaris niet wordt uitgewerkt noch vermeld. En terecht niet aanwezig is, omdat de overheid bij voortduring (en in alle tijd die nog voor ons ligt), de taak en functie van geestelijke verzorging van militairen heeft uitbesteed, heeft ''gedelegeerd'' aan anderen. Maar wel oog heeft gehad voor de omstandigheid dat, als dát de kern van de opdracht is van militairen, dat er dan ook in deze ethisch-paradoxale situatie een tegenwicht moet zijn om de mens als *geestelijk* wezen niet tussen de wielen van de krijgsmacht en eventueel van het oorlogsgeweld teloor te laten gaan. Dat betekent dus dat deze opdracht van de krijgsmacht aan militairen, niet alleen hun burgerlijke vrijheden beperkt. Maar dat met name de geestelijk-ethische mogelijkheden van mensen binnen de krijgsmacht moeten worden beperkt als gevolg van de maatschappelijke opdracht van die krijgsmacht. Als daar derhalve niet diensten zouden zijn die op de geestelijke dimensie van het menselijk functioneren afgestemd zijn, dan zou dat voor het functioneren van mensen binnen de krijgsmacht bijzondere geestelijk-schadelijke gevolgen opleveren.

Geestelijke verzorging: onafhankelijk

Daarmee ben ik aan mijn tweede opmerking resp. de vraag: hoe is de overheid in het verleden en tot op de dag van vandaag met de spanning tussen loyaliteit en solidariteit omgegaan?

Twee dingen kunnen hier worden vastgesteld.

In de eerste plaats, algemeen gesproken, stelt de overheid dat daar waar mensen geestelijk-ethisch zó in de knel zijn, dat het nodig is dat daar diensten ingeschakeld moeten worden, *"uitgezondenen"*, instanties aangetrokken moeten worden om met die geestelijke dimensie bezig te zijn, en dat dat, toegespitst op de krijgsmacht, bepaalde consequenties heeft voor de speelruimte die de geestelijke verzorging binnen, in ons geval, de krijgsmacht dient te hebben en ook te houden.

Eerst nog iets nader over die algemene opvatting van de overheid. Welnu, die kan kort zo worden samengevat, dat de overheid behalve de krijgsmacht, ook Justitie en andere ministeries, als gebieden, je zou kunnen zeggen: als categoriale organisaties heeft aangemerkt waar deze geestelijk-ethische problematiek aan de orde is. De overheid heeft zelfs met nádruk gezegd dat de krijgsmacht tot die categorie van instituties behoort omdat, ik illustreerde het al aan de hand van de notitie van de Staatssecretaris, de aard, de opdracht, de werkwijze en de middelen van die krijgsmacht zodanig zijn dat de geestelijke dimensie van mensen daarmee in de knel en zelfs in direct gevaar kan komen. Dat betekent dat de overheid in een vroeg stadium van het bestaan van de krijgsmacht[3] heeft gezegd dat er niet alleen zendende instanties en diensten geestelijke verzorging moeten zijn, maar dat de kwaliteit van die diensten aan bepaalde maatstaven moet voldoen. De kern van de maatstaf is (en dat is een overheidsopvatting!) dat de zendende instanties en degenen die zij uitzenden binnen de verschillende instituties, waar die mensen er zo moeilijk voor staan, *onafhankelijk* hun geloof of levensovertuiging voor de mens en terwille van de mens, ik herhaal onafhankelijk, functioneel,[4] bruikbaar, dienstbaar moeten kunnen maken. De overheid heeft ook gezegd dat militairen, maar ook andere categorieën van mensen die op gelijke gronden geestelijk in de knel kunnen komen, recht hebben op een intense relatie met de vertegenwoordigers van de geestelijke verzorging opdat men aan die rechten op geloof en levensovertuiging ook ten volle gestalte kan geven. Gelukkig ook dat de nieuwe Grondwet van februari 1983 deze rechten, het is ook ondermeer door de heer Tielman nog eens geaccentueerd, nog wat verder heeft uitgebreid. Ik ga daar niet gedetailleerd op in maar verwijs slechts.

Met name in artikel 6, waarin de functie van het geloof en de levensovertuiging in de zin zoals de overheid dat bedoelde, nog eens wordt geaccentueerd in de richting van: daar kan ieder recht op doen gelden en ook in artikel 22 waar eveneens een aantal opmerkingen ter ondersteuning van dat algemeen principe zijn opgenomen, is dit terug te vinden. Dit over het standpunt van de overheid in het algemeen.

Nu toegespitst op de consequenties van het overheidsstandpunt voor de positie en functie van de diensten geestelijke verzorging en met inbegrip daarvan natuurlijk ook de humanistische, kan het volgende worden gezegd. Welnu, als je consequent vanuit die

overheidsopvattingen de lijn doortrekt naar de relatie Minister — zendende instanties geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht, dan heeft dat een viertal gevolgen voor deze wisselwerking. De eerste is, en ik pas het nu toe op het ministerie van defensie, dat geestelijke verzorgers inderdaad inhoudelijk onafhankelijk hun werk terwille van de mens moeten kunnen doen. Ze moeten hun boodschap, ze moeten hun roeping, ze moeten hun functie zodanig kunnen profileren dat inderdaad die inhoudelijke onafhankelijkheid volledig tot zijn recht kan komen. Dat betekent, als tweede gevolg, dat geestelijke verzorgers autonoom moeten zijn zowel in handelen als in spreken en met autonoom bedoel ik dan dat de enige voedingsbodem die voor hen van belang is en die hen leidt, enerzijds de opvatting en de visie, het geloof, de levensovertuiging van de zendende instantie is. Aan de andere kant staat uiteraard de vraag, de behoefte die er komt van de deelnemers, van de gelovigen, van degenen die in ons geval kiezen voor resp. deelnemen aan de humanistische geestelijke verzorging. Het derde gevolg is dat enerzijds de bevoegdheid van de Minister van defensie dient te worden gerespecteerd: dat de Minister degene is die toezicht moet houden op de goede gang van zaken binnen de krijgsmacht, maar anderzijds in geen opzicht, zolang die goede gang van zaken gewaarborgd is, de geestelijke verzorgers in hun vrijheid van handelen en spreken mag belemmeren. De vierde consequentie, toegespitst op de militaire leiding, is dan dat de militaire leiding gehouden is en gehouden blijft vanuit de genoemde staatsopvatting, om de organisatorische voorwaarden te scheppen, zodanig te scheppen dat het werk van geestelijke verzorgers niet optimaal, maar maximaal tot zijn recht moet kunnen komen.
Als ik nu vanuit die principes van de staat, toegespitst op de krijgsmacht, nog wat nader inga, als derde hoofdpunt binnen mijn betoog, op de vraag: in welke mate heeft nu het ministerie van defensie in de afgelopen jaren vorm kunnen geven aan dat vraagstuk van de verhouding met en de spanning tussen loyaliteit en solidariteit zodanig, dat geestelijke verzorgers maximaal met hun werk aan de slag konden en aan de slag konden blijven, dan is mijn antwoord daarop, dat dit ministerie daar niet altijd rechtlijnig mee heeft kunnen omgaan. En ik wil dat toetsen aan enkele historische momentopnamen.
Ik begin dan, U raadt het al, bij het jaar 1964, het jaar van onze voorlopige toelating tot de krijgsmacht, toen in datzelfde jaar de discussie over het gebruik van kernwapens in alle hevigheid om zich heen greep. Aanleiding daartoe was een Verklaring van de Nederlandse Hervormde kerk, het jaar daarvóór, waarin gesteld werd dat het *gebruik* van kernwapens werd afgewezen. Dat riep rumoer op, rumoer onder de geestelijke verzorgers, toen nog de confessionele, want wij waren net gestart en werden in die discussie nog niet betrokken. Maar ook rumoer binnen de gelederen van de militaire leiding. En dat kreeg zijn weerslag op het parlement. Dat veroorzaakte dat Minister P. de Jong, de toenmalige Minister van defensie, in de Tweede Kamer een verklaring moest afleggen van hoe hij tegenover die discussie stond en met name hoe hij dat rumoer, wat toch behoorlijke vormen aannam, beleidsmatig wilde hanteren. En de Minister stelde toen in de Kamer, en ik citeer de kern van zijn stellingname: *''In ons huis van de strijdkrachten, zijn zij, de geestelijke verzorgers, waardevolle en hooggeachte logé's. Ik heb niets over*

hen te vertellen. Ik acht de vrijheid van godsdienst zo hoog dat ik bereid ben het rumoer rond die discussie te aanvaarden''.[5]

Ik volsta nu alleen met mijn korte commentaar in de veronderstelling dat de visie van de overheid en de consequenties daarvan voor het ministerie van defensie, zoals ik die zoëven noemde, bij U in herinnering zijn. Mijn commentaar op deze houding van de Minister is: staatsrechtelijk gezien een volstrekt juiste politieke stellingname.

Het was na 1964 dertien jaar rustig ten aanzien van de spanning loyaliteit/solidariteit, tot in 1977 het zgn. Stumikrapport uitkwam. Stumik staat voor: ''Stuurgroep Maatschappelijke Invloeden in de Krijgsmacht''. Op, ik zou bijna willen zeggen, de roemruchte bladzijden 125 en 126, werden er een aantal opmerkingen gemaakt over de positie van de geestelijke verzorging.[6]

Ik moet erbij zeggen: het was een ambtelijk adviesrapport en geen politieke stellingname; dus, dat verzacht de pijn zoals die toen op ons, als geestelijke verzorgers, afkwam. Wat was namelijk de opvatting van die ambtelijke werkgroep? Dat geestelijke verzorgers geen grotere ruimte en vrijheid in de manier van hun meningsuiting zouden mogen en kunnen krijgen dan ''reguliere'' ambtenaren. Met andere woorden, een gelijkschakeling van geestelijke verzorgers die hun zendende instantie als enige inhoudelijke achterban hebben met ambtenaren die binnen diverse posities bij het ministerie, werkzaam zijn.

Tegen deze achtergrond van wat ik tot nu toe gezegd heb, kan mijn commentaar opnieuw bondig zijn: een volstrekt onjuiste ambtelijke houding en inhoudelijk in strijd met de Grondwet.

Twee jaar later, in 1979, kwam een rapport uit van de toenmalige Nationale Raad Welzijn Militairen. Deze NRWM had een commissie in het leven geroepen om een adviesrapport te schrijven over de geestelijke verzorging in de krijgsmacht. Die commissie gaf dan ook als titel aan dit rapport: Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht.[7] Daarin werd déze opvatting over de positie en de vrijheid van handelen en spreken van geestelijke verzorgers vertolkt: GV-ers dienen de doelstelling van de krijgsmacht en dat betekent: het bestaansrecht van de krijgsmacht loyaal te aanvaarden. Zij kunnen ten opzichte van de middelen van de krijgsmacht (de bestaanswijze) wél een grotere, een ruimere marge van vrijheid van meningsuiting krijgen dan reguliere defensie-ambtenaren. Het lijkt een aardige toegift, deze opmerking, deze stellingname in het rapport, maar het is het niet. Want het betekent, dat wanneer geestelijke verzorgers die doelstelling van de krijgsmacht als belang boven het belang van mensen moeten stellen en accepteren en dat eventueel bijna ''schriftelijk'' vooraf zouden moeten vastleggen (ik kom daar straks nog op terug), dat daarmee een compromis gesloten zou zijn tussen datgene wat de doelstelling van de krijgsmacht beoogt en de inhoud van de doelstelling van de zendende instanties. Die laatste zouden daarmee aan de mogelijkheid van geestelijke verzorgers, en dan heb ik het over alle geestelijke verzorgers, om onbelemmerd solidair te kunnen zijn met het belang van mensen, op een geweldige manier en per consequentie, te kort moeten schieten.

Mijn commentaar heb ik inmiddels al gegeven. Ik denk dat het een compromis is dat even verwerpelijk was en is (hoewel het niet in eerste instantie opvalt) als de houding die onder meer in het Stumikrapport aan de orde werd gesteld.[8]
Dan komt, een jaar later, 1980 en dan stellen de Minister en Staatssecretaris, die dat adviesrapport van de voormalige NRWM als studie-object hadden gebruikt, een beleid inzake de geestelijke verzorging vast. En dat beleid komt in feite hier op neer, zoals de Staatssecretaris dat ook verdedigde voor de Vaste Kamercommissie voor Defensie-aangelegenheden op 13 november van datzelfde jaar. De Staatssecretaris en de Minister zeggen dan in hun standpuntbepaling: wij delen de mening van de NRWM maar wij willen nog een stapje verder gaan, want wij zouden eigenlijk willen dat geestelijke verzorgers voordat zij door de kerken en het Humanistisch Verbond worden uitgezonden, een loyaliteitsverklaring aan de doelstelling van de krijgsmacht afleggen alvorens effectief het werk als geestelijk verzorger te kunnen doen. Effectief in de zin van: in geval je niet aanvaardt dat de doelstelling van de krijgsmacht een juiste is, dan kun je je werk als geestelijk verzorger niet goed doen. Dan kun je beter een andere werkkring kiezen of houden.
Het commentaar dat ik heb gegeven bij het rapport van de NRWM hieraan voorafgaande, was al: verwerpelijk. Maar, doordat de NRWM-visie in een stuk beleid is omgezet, namelijk dat een loyaliteitsgarantie vooraf een criterium zou moeten zijn om geestelijke verzorging te mogen doen is, naar mijn inschatting en die van het Humanistisch Verbond en ook van de kerken, deze politieke opvatting in strijd, niet alleen met de Grondwet maar met name ook met datgene dat zendende instanties beogen, terwille van de mens, om in vrijheid geestelijke verzorging te bieden. En niet met gebonden handen.
Dan wordt het 1982, om precies te zijn 16 maart 1982. Toen stond Staatssecretaris J. van Houwelingen op de plaats waar ik nu sta. Bij de opening van dit huis, waar U vandaag, vanmorgen gast bent. Bij de officiële opening van dit Coornherthuis, hield hij een rede onder de titel: *''Een aantal kanttekeningen bij de GV in de krijgsmacht''*. En in die rede heeft de Staatssecretaris toen kort en bondig het loyaliteitsvraagstuk aan de orde gesteld en wel als volgt, en ik vat enkele hoofdpunten van zijn betoog samen.[9] Vooreerst stelde de Staatssecretaris (en U moet zich vergewissen: het was opnieuw een politieke uitspraak en geen advies van bijv. een ambtelijke werkgroep) dat hij vond en dat kennelijk de politieke leiding bij Defensie vond, dat geestelijke verzorgers in volstrekte autonomie van handelen en spreken hun werk binnen de krijgsmacht moeten en mogen doen. En het woord ''moeten'' valt niet voor niets.
Want de Staatssecretaris stelde daar tevens dat, als geestelijke verzorgers binnen de krijgsmacht niét die zaken aan de orde stellen, die voor het denken en de zelfwording, voor de zelfstandigheid van mensen van belang kunnen zijn, die geestelijke verzorging in haar taakstelling, gevoed door hun zendende instanties, te kort schiet. Hij zei het zo: dat alle essentiële en alle existentiële vragen die voor de militair als mens van belang zijn, door de geestelijke verzorging aan de orde móeten worden gesteld. En de maatstaf die de

Staatssecretaris daarbij aanlegde was deze: Kerkelijke geestelijke verzorgers beroepen zich daarbij terecht op de inhoud van het evangelie en humanistische geestelijke verzorgers beroepen zich daarbij terecht op het humanistisch mensbeeld dat inhoudt dat zoveel mogelijk wordt bijgedragen, ook binnen de krijgsmacht, aan het tot stand brengen van menselijke waardigheid. Staatssecretaris Van Houwelingen koos bovendien in zijn inleiding voor hetzelfde centrale begrip dat de humanistisch geestelijke verzorging sedert haar bestaan heeft gedaan, namelijk dat de geestelijke verzorging, wil ze goed, goed in de zin van inhoudelijk goed, opereren, dient uit te gaan van de solidariteit met de mens en van niets anders dan dat. En dat de geestelijke verzorgers daar zo goed mogelijk de ruimte voor krijgen, om daar effectief mee om te kunnen gaan. Dat tegelijkertijd, als consequentie daarvan (aldus nog steeds Staatssecretaris van Houwelingen) het vragen aan geestelijke verzorgers van een loyaliteits-garantie vooraf om goed te kunnen werken, voor hem verwerpelijk was.
Door deze politieke stellingname inzake een inhoudelijk - onafhankelijke geestelijke verzorging konden wij vanaf 16 maart 1982 verlicht ademhalen want het betekende dat de juiste politieke gedragslijn van Minister de Jong uit 1964, een flink aantal jaren later weer politiek en beleidsmatig werd hersteld.
Bovendien stelde de Staatssecretaris dat die loyaliteitsgarantie nooit ingevoerd had mogen worden op grond van drie factoren. In de eerste plaats, het is in het voorafgaande al duidelijk geworden: geestelijke verzorgers hebben geen inhoudelijke binding met de krijgsmacht en haar doelstelling maar hebben hun binding met de zendende instanties die vanuit een autonome inhoud hun werk moeten kunnen doen en hun ''gezondenen'' dat werk namens hen moeten kunnen laten doen. In alle vrijheid.
Verder: als je geestelijke verzorgers bindt aan de doelstelling van de krijgsmacht, zouden zij worden betrokken in een stuk medeverantwoordelijkheid voor de militaire opdracht en het is niet de taak en functie van de geestelijke verzorgers om daar inhoudelijk welke bemoeienis dan ook mee te hebben. Dus met andere woorden: geestelijke verzorgers dragen geen militaire verantwoordelijkheid en ze hebben daarmee ook inhoudelijk geen enkele binding. Ze staan niet voor, ze zijn niet tegen die doelstelling van de krijgsmacht maar ze staan er buiten omdat het niet hun opdracht is daar ja of nee tegen te zeggen.
En dat geldt ook voor een derde punt dat de Staatssecretaris noemde: geestelijke verzorgers hebben geen enkele politieke verantwoordelijkheid. Dus in welk opzicht zouden zij een inhoudelijke binding dienen aan te gaan met de doelstelling resp. het bestaansrecht van de krijgsmacht? Tenslotte zei de Staatssecretaris (en hij accentueerde in feite wat in voorafgaande elementen van zijn inleiding aan de orde was) dat het belang van geestelijke verzorgers om in de krijgsmacht aanwezig te zijn er maar één is: de mens in zijn authentieke verschijning. En niets en niemand anders mogen dat belang doorkruisen.
Mijn commentaar, ik denk dat U het gaat raden, is: een volstrekt juiste politieke houding van Staatssecretaris Van Houwelingen in maart 1982. Conform de Grondwet.

Ik kom nu tot enkele korte samenvattingen die in feite amper nog hoeven te worden aangegeven omdat tussen de regels van mijn betoog heen de visie van het Humanistisch Verbond en de visie van de humanistische geestelijke verzorging op die spanning tussen loyaliteit en solidariteit al indirect aan de orde is geweest. Maar voor alle duidelijkheid vat ik enkele uitgangspunten nog samen. In de eerste plaats dat het Humanistisch Verbond altijd op de bres heeft gestaan vanaf het moment dat het werd opgericht in 1946, om daar waar haar geestelijke verzorgers werkzaam zouden zijn of waren en zijn, dat daar de geestelijke verzorging een werkelijk onafhankelijke positie zou moeten innemen. Dat is ook vastgelegd, niet alleen in diverse geschriften van de afgelopen jaren maar ook in de beroepscode voor raadslieden, waar één artikel[10] heel expliciet bedoelt dat wanneer geestelijke verzorgers andere belangen zouden dienen dan de mens als zodanig, dat daarmee de opvatting van het Humanistisch Verbond in dezen niet alleen gefrusteerd maar ook geblokkeerd zou worden.
Dat betekent per consequentie dat ook een dienst Humanistische Geestelijke Verzorging, die namens het Verbond haar werk moet doen en inhoudelijk gebonden is aan datgene wat het Verbond beoogt, vanuit diezelfde optiek op haar werk, twintig jaar heeft getracht vorm te geven aan dat principe van inhoudelijke autonomie en zelfstandigheid. Loyaliteit aan de krijgsmacht als instituut kwam daarin niet voor. Wel solidariteit met de mensen zonder meer. U kunt er op rekenen dat wij ook voor de komende vijf jaar (maar er komen nog meer jaren denk ik want de krijgsmacht zal ook nog wel langer dan vijf jaar bestaan) geen ander uitgangspunt kunnen en mogen hebben dan dat principe van die onafhankelijkheid en derhalve dat wij het belang van mensen centraal willen blijven stellen.
Dat leidt mij tot mijn laatste, afsluitende opmerkingen. De weg naar 25 jaar humanistische geestelijke verzorging zal en kan niet anders geplaveid zijn dan op basis van professionele onafhankelijkheid. Zou het anders zijn dan is ons werk daarmee hetzij ten einde hetzij minstens geblokkeerd.
Een tweede afsluitende opmerking is deze: ik had aanleiding gevonden in zowel een opmerking van Staatssecretaris Van Houwelingen op 31 oktober te Den Haag als in een rede van de directeur-generaal personeel te Utrecht, eveneens op 31 oktober. In beide uitingen leek het er op dat zij een politiek denken zouden vertegenwoordigen waaruit zou kunnen worden afgelezen dat er weer een verschuiving zou (kunnen) plaatsvinden in de richting van meer nadruk op de loyaliteit van geestelijke verzorgers met de doelstelling van de krijgsmacht ten koste van hun inhoudelijke vrijheid, hun solidariteit met mensen binnen de krijgsmacht. Ik denk, nu ik Staatssecretaris Hoekzema vanmorgen heb gehoord, dat de recente opmerkingen van Staatssecretaris Van Houwelingen en van de directeur-generaal personeel versprekingen zijn geweest.
Laten we het daar op houden. Want op het moment dat ze wél politieke relevantie zouden vertegenwoordigen, dan denk ik dat de toekomst van de inhoud en draagwijdte van ons werk als diensten geestelijke verzorging er somber uit had gezien. Nu dat niet het geval blijkt te zijn, sluit ik deze voordracht met hoop voor de toekomst van een *onafhankelijke* geestelijke verzorging af.

Noten

1. J. den Boer, J. F. Sinke, F. Spoelstra, *20 Jaar dienst Humanistische Geestelijke Verzorging,* Zeist, oktober 1984.
2. *De positie van de militair,* Ministerie van Defensie, 17 juli 1984.
3. Men zie voor Nederland o.m.:
   — Protestantse Geestelijke Verzorging bij de Koninklijke Landmacht, *GV-model 1980,* 's-Gravenhage, 24 februari 1970
   — L. A. M. Goossens, *Geestelijke Verzorging bij de Koninklijke Landmacht: ontstaan en eerste ontwikkeling,* 's-Gravenhage 1974
   — Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, *Documentatie Geestelijke Verzorging,* 's-Gravenhage, 26 februari 1982
4. Nationale Raad Welzijn Militairen, *Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht,* 's-Gravenhage, 20 december 1979, m.n. blz. 13-23
5. Geciteerd bij W. H. Heij, *Geen blad voor de mond. Tien artikelen in: Ego,* april 1981 tot april 1982, i.c. Ego juni/juli 1981, blz. 6
6. Stuurgroep maatschappelijke invloeden in de krijgsmacht (Stumik), *Krijgsmacht in verandering,* 's-Gravenhage, september 1977, blz. 125 en 126
7. Eerder vermeld onder noot 4
8. Interessant is in dit verband ook hoe ver de Defensie-nota 1974 *(Om de veiligheid van het bestaan)* positief afsteekt bij de eerder vermelde Stumik-visie. Men zie daartoe embargo-exemplaar, 's-Gravenhage 1974, blz. V 39
9. — J. van Houwelingen, *Een aantal kanttekeningen bij de GV in de krijgsmacht,* in: J. F. Sinke e.a., Kernwapens; kernvraag voor de krijgsmacht, Utrecht, 1982, blz. 3-5
   — J. F. Sinke, *De spanning tussen loyaliteit en solidariteit. Kanttekeningen bij de visie op de GV van een CDA-staatssecretaris,* in Ego, mei 1982, blz. 2 en 3, en Ego, juni/juli 1982, blz. 10 en 11.
10. *Beroepscode humanistische raadslieden,* Utrecht, november 1977, artikel 17

Rienk-Jan Huizenga

rekenschap

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR WETENSCHAP EN KULTUUR

REKENSCHAP is een uitgave van de Humanistische Stichting Socrates, Oudkerkhof 11, Postbus 114, 3500 AC Utrecht (tel.: 030-318145).

Redaktie: Mr P. Cliteur, Dr W. van Dooren, Drs E. van der Hoeven, P. Krug, Drs A. Nieuwland, Drs L. Reerink, Dr J. Sinke, J. Stoof en Dr R. Tielman.

Redaktie-sekretaris: Drs B. Boelaars

Het abonnement loopt van 1 januari tot en met 31 december.
Abonnementsprijs *f* 35,— (voor studenten en CJP-houders *f* 25,—);
losse nummers *f* 10,—.

Voor betalingen van donaties, kontributies en abonnementsgelden giro 58.22.93 t.n.v. de Humanistische Stichting Socrates.

Druk: Boompers drukkerijen, Meppel. ISSN: 003-3749

De HUMANISTISCHE STICHTING SOCRATES,

een werkstichting van het Humanistisch Verbond:

om de doordenking van de wetenschappelijke en kulturele achtergrond van het moderne humanisme te bevorderen

om de mogelijkheden te scheppen voor een uitwisseling van gedachten omtrent de fundamentele vragen waarvoor het humanisme geplaatst wordt

om door publikaties op wetenschappelijk nivo het moderne humanisme te verdiepen en te verbreiden

Vormen van deelneming:
a donatie van tenminste *f* 35,— per jaar ter ondersteuning van de bijzondere leerstoelen
b kontributie van tenminste *f* 17,50

Donateurs worden tevens als kontribuanten beschouwd.